

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ АНТИСТРЕСОВИХ ФУНКЦІЙ ЇЖІ ПІД ЧАС ВІЙНИ В ПОВІСТІ Г. БЕЛЛЯ «ПОЇЗД ТОЧНО ЗА РОЗКЛАДОМ»

Світлана Ковпик

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української та зарубіжної літератур
Криворізького державного педагогічного університету
просп. Університетський, 54, м. Кривий Ріг, Україна
orcid.org/0000-0001-6455-5572
e-mail: kovpiks@ukr.net

Анотація. У статті досліджено процеси заїдання солдатами страху смерті на фронті під час Другої світової війни в повісті німецького письменника Генріха Белля «Поїзд точно за розкладом». Авторка шляхом аналітичного осмислення повісті з'ясувала антистресові функції їжі на війні, визначила специфіку художньої інтерпретації процесів заїдання страху смерті військовими під час відправки на фронт. Виявлено, що заїдання страху смерті – це був єдиний спосіб регуляції емоцій військових під час війни, а особливо під час поїздки на фронт. Німецькі солдати не мали навичок для свідомого проживання стресу, а тому вдавалися до споживання їжі й випивки алкоголю.

З'ясовано, що неемоційне харчування – це неспецифічна реакція на очікування неминучої смерті, яку дуже майстерно художньо презентував Генріх Белль. Автор зосередив увагу на емоційних станах персонажів твору, яких відправляють на фронт, а отже, на неминучу й очевидну смерть. Дорога на фронт – це дорога на смерть, а стан пригніченості, безпорадності дуже добре нейтралізувала їжа. Роздуми про смерть у головного персонажа повісті Андреаса припинялися лише тоді, коли він починав їсти. Він згадував, що на фронті їжа також була єдиною втіхою та розвагою солдат. Саме так було, коли вони декілька днів сиділи в окопах біля озера Сиваш.

Письменник дуже добре презентував стан стресу, пригніченості головного персонажа, а з допомогою прийому повтору лексеми «смерть» він загострив психоемоційний стан Андреаса, який постійно думав про місце своєї смерті, адже ніяк не хотів померти так далеко від батьківщини. Їжа та й сам процес її споживання відволікли головного персонажа від нав'язливих думок про смерть, місце смерті. Тож їжа виконала під час трапези в ресторані антистресову функцію, адже її учасники відчували певне, хай і короткочасне емоційне заспокоєння.

Помічено, що письменник постійно акцентував увагу на шляхах і способах подолання стресу вояками, а одним із таких шляхів був процес постійного поглинання їжі. Усі солдати, які їхали на фронт, намагалися якомога смачніше наїстися в дорозі, адже вони усвідомлювали, що це може бути їхня остання трапеза.

Ключові слова: війна, стрес, травма, їжа, емоції, харчові практики.

FEATURES OF ARTISTIC INTERPRETATION OF ANTISTRESS FUNCTIONS OF FOOD DURING THE WAR IN G. BELL'S STORY "THE TRAIN IS EXACTLY ON SCHEDULE"

Svitlana Kovyk

Doctor of Philology, Professor,
Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
Kryvyi Rih State Pedagogical University
University Ave., 54, Kryvyi Rih, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6455-5572
e-mail: kovpiks@ukr.net

Abstract. *The article investigates the processes of eating soldiers of fear of death at the front during the Second World War in the story of German writer Henry Belle "The train exactly by schedule". The author, through analytical comprehension of the story, found out the anti-stress functions of food in the war, determined the specifics of the artistic interpretation of the processes of eating fear of death by the military while sending to the front. It was found that eating fear of death was the only way to regulate the emotions of the military during the war, especially when traveling to the front. German soldiers did not have the skills to consciously reside stress, and therefore resorted to consumption of food and drinking alcohol.*

It has been found that non-emotional nutrition is a nonspecific reaction to the expectation of an inevitable death, which Henry Belle was very skillfully presented by Henry Belle. The author focused on the emotional states of the characters of the work, who are sent to the front, and therefore on the inevitable and obvious death. The road to the front is the road to death, and the state of depression, helplessness very well neutralized food. Reflections on the death of the main character of the story of Andreas stopped only when he began to eat. He mentioned that the front was also the only comfort and entertainment of the soldiers. That was the case when they sat in the trenches for several days near Lake Sivash.

The writer very well presented the state of stress, depression of the main character, and with the help of receiving the repeat of the token "Death" he exacerbated the psycho-emotional state of Andreas, who constantly thought about the place of his death, because he did not want to die so far from his homeland. The food and the very process of its consumption distracted the main character from obsessive thoughts about death, the place of death. Therefore, the food performed an anti-stress function during a meal at the restaurant, because its participants felt a certain, and short-term emotional reassurance.

It was observed that the writer constantly focused on the ways and ways of overcoming stress to soldiers, and one of these ways was the process of constant absorption of food. All the soldiers who went to the front tried to eat as much as possible on the road, because they were aware that it could be their last meal.

Key words: war, stress, trauma, food, emotions, food practices.

Постановка проблеми. Їжа на війні, харчування на фронті – це їжа та практики споживання страв військовими, адже в таких умовах їжа повинна забезпечувати солдат достатньою кількістю енергії та поживних речовин. Під час війни їжа на фронті виконує не лише утилітарну функцію, а й гедоністичну, антистресову. Збалансоване харчування на фронті – це запорука гарного здоров'я військових. Відзначимо, що в моменти страху, емоційного напруження військовослужбовці також удаються до заїдання психоемоційних станів, аби полегшити емоційний дискомфорт.

Дійсно, процес споживання їжі здатен на деякий час приборкати страх і паніку на війні, тобто виконати антистресову функцію. Практики споживання їжі на фронті під

час різних війн, також функції їжі у світовій літературі дуже добре презентували такі німецькі письменники: Еріх Марія Ремарк у романі «На Західному фронті без змін», Генріх Белль у повісті «Поїзд точно за розкладом». Проте якщо Е.-М. Ремарк описував лише практики харчування солдат на фронті, то Г. Белль художньо презентував особливі психоемоційні стани солдат, які заїдали відчуття страху, смерті, рятуючи себе в такий спосіб від усіляких поганих думок по дорозі на фронт.

Відзначимо, що повість Генріха Белля «Поїзд за розкладом» у вітчизняному літературознавстві поки не стала об'єктом ґрунтовного та спеціального дослідження. Більше того, їжа та її функції на війні, на яких акцентував увагу Генріх Белль, потребують деталь-

ного вивчення, особливо в умовах російсько-української війни.

Мета і завдання статті. Мета статті – шляхом аспектного аналізу дослідити специфіку художньої інтерпретації їжі на війні, визначити її антистресову функцію та з'ясувати роль їжі в подоланні відчуття страху на війні. Для вирішення поставленої мети необхідно було виконати низку завдань: здійснити аналітичний огляд досліджень, які присвячені творчості Генріха Белля, з'ясувати методологію дослідження, аналітично осмислити функції їжі в повісті Генріха Белля «Поїзд за розкладом».

Предмет та об'єкт дослідження. Об'єкт дослідження – повість Генріха Белля «Поїзд за розкладом», а предмет дослідження – особливості художньої інтерпретації антистресової функції їжі на війні та її роль у подоланні страху смерті на війні.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Творчість Генріха Белля як представника «втраченого покоління» була об'єктом дослідження таких українських літературознавців: К. Вайло, А. Власюк, Л. Солодкої та ін. У центрі їхніх досліджень – воєнна семантика творів, філософсько-антропологічні проблеми у творах письменника.

Творчість Генріха Белля гідно поцінована в 1972 році: він отримав найвищу світову нагороду – Нобелівську премію. Антивоєнні твори німецького письменника мають неабияку цінність для українського читача, адже митець вирішував важливі антропологічні проблеми, зокрема це проблема людини на війні, згубний вплив війни на свідомість людини. Сам Генріх Белль страшенно ненавидів війну, адже йому довелося брати участь в одній з кривавих війн з 1939 по 1945 рік. За ці шість років він побував у Польщі, у Франції, у Радянському Союзі, воював у складі піхотної частини. Він увесь час шукав способи, як можна ухилитися війни, уникнути безглуздої та страшної місії вбивати інших, ось тому він симулював усілякі хвороби, підроблював документи, навіть дезертирував.

У 1943 році йому довелося побувати в Україні, де німці зазнали нечуваних утрат, про які письменник написав у творах, зокрема в повісті «Поїзд точно за розкладом». У центрі його творів про війну завжди була доля звичайного солдата, піхотинця.

Тож попри значну кількість розвідок, присвячених творчості Генріха Белля, є чимало аспектів, які потребують належного наукового вивчення. Одним із таких аспектів є семантика їжі, емоційного харчування солдат на війні, які дуже добре художньо інтерпретував у повісті «Поїзд точно за розкладом» (1949) Генріх Белль. Проблему феномена їжі ми порушували в статті «Феномен їжі в умовах війни (за романом Дж. Раян «Кухонний фронт»)», у якій дослідили практики харчування населення Великобританії під час Другої світової війни й визначили функції їжі [4]. Відзначимо, що заявлений у статті аспект досліджень є перспективним, адже їжа під час війни є маркером психологічного, культурного стану суспільства. У реаліях сучасної російсько-української війни цей аспект потребує належного методологічного обґрунтування й розроблення підходів аналітичного осмислення специфіки художньої інтерпретації харчових практик, функцій їжі на війні.

Повість Г. Белля «Поїзд точно за розкладом» починається повідомленням про те, що поїзд для відпускників з фронту «Париж-Перемишль» прийшов, саме цей поїзд знову повезе на фронт чергову партію солдат, які звідти вже можуть не повернутися. Увагу автор одразу акцентує на поведінці одного з таких солдат на ім'я Андреас, адже саме він буде головним персонажем повісті. Молодий чоловік ніяк не хоче заходити до вагона потяга, який везе його й тисячі інших на смерть. Його нерішучість пов'язана з небажанням умирати, а страх смерті є постійним, адже він не вперше повертається на фронт і прекрасно розуміє, що на нього там чекає. Прикметно те, що молодого солдата підбадьорює зайти до вагону саме капелан, який здивований від того, що молодий чоловік вагається.

Атмосфера вагона, до якого потрапляє Андреас, має свій своєрідний мікроклімат, але всі ті, хто поруч із ним, – це ті, хто їдуть умирати. Гнітючий розпач відчувається в обличчях сотень таких, як Андреас, солдат. Тут панують неприємні запахи тютюну, застоюного поту, пил і бруд – це умови, у яких їхали на фронт військові. Скрізь бруд, недопалки цигарок, розкидані папірці з-під цукерок.

Андреас занурюється в цю атмосферу, і його думки рояться виключно навколо неминучої смерті: «Скоро», – подумав він, і страх

озвався в ньому десь глибоко-глибоко. *Страх і тверда впевненість, що так воно й буде. «Ніколи більше, – подумав він, – ніколи більше не побачу цього вокзалу, ніколи вже не побачу обличчя друга, якого я кривдив до останньої миті... ніколи...»* [1, с. 40]. Письменник дуже добре презентує стан стресу, пригніченості головного персонажа. За допомогою прийому повтору він нагнітає та загострює психоемоційний стан Андреаса, який постійно думає про смерть, а фраза «Скоро я помру!» наскрізною ниткою проходить через увесь твір.

Істерично він починає перебирати міста, у яких він може загинути, і саме в цей момент у нього, як реакція на стрес, виникає бажання щось з'їсти, яке він підкріплює словами: *«Їжа й питво тримають тіло й душу вкупі»* [1, с. 43]. Відзначимо, що потяг до їжі спричинив не фізіологічний голод – емоційний стан. У його ранці виявилися бутерброди та білизна, які лежали впереміш, але до їжі справа не доходить, Андреас від втоми засинає. Лише на деякий час сон призупинив процес істеричного розмірковування про місце смерті.

Перший запах, від якого головного персонажа знудило, – це був запах гарячої кави, яку продавали попід вагонами на зупинках дівчатка. Запах кави, який здатний покращувати настрій і знімати стрес, в Андреаса асоціюється з казармою, солдатською кухнею, якою *«...просмерділась вся Європа»* [1, с. 44]. Кава викликала в нього купу негативних емоцій, а її колір нагадав йому колір уніформи. І знову хвиля думок огортає Андреаса, який доходить висновку, що від долі не втечеш. І в цей момент він помічає те, що всі солдати, які їдуть поруч із ним, починають їсти й пити. Процес колективного прийому їжі спонукає його робити те саме: *«Він бере бутерброд і починає спокійно й повільно жувати. Як дико, що на порозі смерті людина їсть. Скоро я помру, і все ж мушу ще їсти. Бутерброди з ковбасою, бутерброди, які роздають під час повітряних нальотів, які йому спакував його друг капелан, цілий пакунок щедро намазаних маслом скибок хліба, і найдикіше те, що вони йому смакують»* [1, с. 46]. Тож у стані стресу смак їжі знімає нервову напругу. А далі бутерброд за бутербродом – й Андреас заспокоюється, починає дивитися у вікно, помічати якісь крайобрази, і йому стає спокійно. Тобто процес споживання хай і тимчасово,

але заспокоїв головного персонажа, відволік від страшних думок про смерть.

У вагоні солдати п'ють шнапс, їдять якусь їжу, грають у карти, теревеняють. Андреас спостерігає за тим, як їсть один із солдатів на прізвисько Неголений. Як тільки він прокинувся, то одразу почав жувати: *«Він мовчки відкрив банку тушонки й почав їсти, беручи виделкою по шматочку консервів і кусаючи хліб. Руки в нього брудні, й часом шматочки м'яса падають на підлогу, геть всипану недокурками і хтозна-яким сміттям, яке, здається, просто-таки супроводжує солдата, на підлогу, де він знов спатиме уночі. Блондин теж їсть»* [1, с. 153]. Андреас усвідомив, що всі солдати у вагоні пили та їли, щоб заповнити порожнечу відчаю. Єдине, що їм приносило насолоду в дорозі на фронт, – це їжа.

Роздуми Андреаса про смерть припиняються лише тоді, коли він починає їсти: *«Сором, але Андреас раптом відчув голод. Сьогодні четвер, а в неділю він помре, та він відчуває голод, у нього аж голова розболілася від голоду, його аж замлоїло від голоду»* [1, с. 62]. У цій ситуації голод, як неспецифічна реакція на стрес, відволікає лише на деякий час головного персонажа від думок про смерть, про нездійсненність мрій, про нереалізованість почуттів кохання до жінки.

У процесі заїдання стресу Андреас з'їдає шість бутербродів, у яких уже зачерствів хліб, проте він не помічає цього й відчуває насолоду, смакуючи не зовсім якісною їжею. Генріх Белль відзначив: *«Бутерброди справді були дуже смачні, після них він відчув звичайне задоволення і став благодушним»* [1, с. 61].

Тож це ще одне свідчення того, що заїдання стресу – це спосіб уникнути переживання справжніх емоцій, це бажання відволіктися.

Після десятигодинного сну Андреас прокидається з бажанням щось з'їсти. Він із задоволенням приймає пропозицію одного із солдат з'їсти скибку білого хліба з джемом: *«Його охоплює якась жадоба, він уже не може відірвати очей від великої хлібини. Хліб виявився страшенно смачним»* [1, с. 66].

Андреас пригадував те, як за шість тижнів на позиціях поблизу озера Сиваш єдиною втіхою для піхотинців була їжа. Саме через ставлення до їжі йому запам'ятався вахмістр, який *«...жер жахливо. М'ясо і сало без хліба. ...людина, яка не їсть хліба, – це пропадає людина...»* [1, с. 73].

Під час пересадки в Перемишлі солдати не стали їсти сухий пайок, який їм видали на три дні, а роздобули польського сала, цибулі та пива й знову смачно поїли на вокзалі. Андреас відзначив: «*Приємно було їсти наче за справжнім столом*» [1, с. 76]. Тут автор акцентує увагу на армійських практиках колективного споживання їжі, яке виконує об'єднувальну функцію.

Чим ближче поїзд наближається до місця прибуття солдат, тим інтенсивніше Андреас думає про наближення до смерті. Відповідно, він починає їсти знову: намащує маслом хліб, відкушує великий шматок соковитої ковбаси й постійно себе заспокоює тим, що всього провіанту, який їм видали на три дні, може, і не знадобитися, адже він одразу прибуде на фронт, у саме пекло, тож вирішує все з'їсти. Під час споживання триденного пайка він розмірковує над абсурдністю свого буття: «*Він знав, що помре, і все-таки з'їв ще й масло, і хліб, і ковбасу, і цукерки*» [1, с. 77].

Дорогою до Львова головний герой мріє про те, як він поїсть чогось гаряченького, хоча б за декілька годин до смерті. У Львові Андреас і три його товариші йдуть до ресторану, де замовляють бульйон, а ще картопляний салат, усі ці страви нагадали йому меню одного з французьких ресторанів, у якому йому довелося побувати ще на початку війни. І в цей момент Андреасу спадає думка, що весь цей стіл – це справжній обід приреченого на смерть. Йому стало лячно від того, що він з апетитом починає поглинати всі страви. Він їсть без упину, ковтає гуляш, закидає до рота зелений горошок і кожного разу запиває все смачним вином. Решта солдат за столом так само їдять, п'ють, радіють смачній їжі. Думки про смерть відходять геть на задній план, коли кельнер приносить велику кількість десертів: «*Спершу пудинг, справжній пудинг на яйцях. Потім по шматочку кексу під гарячою ванільною підливою. І знов вони п'ють вино, яке Віллі сам наливає в келихи, якесь дуже солодке вино. Потім на столі з'являється щось дуже маленьке, просто-таки крихітне на білій тарілці. Це заварне тістечко, облите шоколадною помадкою, із збитими вершками, зі справжніми вершками*» [1, с. 92]. Різноманіття десертів відсилає Андреаса в ті часи, коли він жив мирним життям.

Відзначимо, що всіх присутніх за столом солдат об'єднує спільне відчуття – вони так їдять востаннє. Саме їжа дарує їм спокій, радість, а ще задоволення від самого процесу її споживання.

Після такого обіду Андреас визнає: «*Життя гарне, думає він, життя було чудове. За дванадцять годин до смерті я, хоч уже й запізно, повинен визнати, що життя гарне*» [1, с. 93].

Іжа та й сам процес її споживання відволікли головного персонажа від нав'язливих думок про смерть, місце смерті. Тож їжа виконала під час трапези в ресторані антистресову функцію, адже її учасники відчули невелике, хай і тимчасове, емоційне заспокоєння.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, аспектний аналіз повісті Г. Белля «Поїзд точно за розкладом» дав можливість з'ясувати особливості художньої інтерпретації антистресової функції їжі під час війни. Відзначимо, що письменник акцентував увагу переважно на колективних процесах споживання їжі солдат, які їдуть на фронт. Бажання їсти виникає в них як неспецифічна реакція на стрес, процеси споживання їжі відволікають їх від думок про смерть, про місце смерті тощо. Фактично заїдання страху смерті – це був єдиний спосіб регуляції емоцій військових під час війни, а особливо під час поїздки на фронт. Німецькі солдати не мали навичок для свідомого проживання стресу, а тому вдавалися до споживання їжі й уживання алкоголю.

Г. Белль майстерно сфокусував увагу в повісті на психоемоційних станах військових, які приречені на смерть. Їхні трапези – це акумуляція великого потенціалу харчових інстинктів як реакція на стрес. Письменник особливу увагу звернув на кількість і якість спожитої їжі, описав смакові відчуття, які виникали в солдат у процесі споживання їжі, а також підкреслив умови споживання їжі в різних локаціях: вагон, перон, ресторан, вибудувавши так певну градаційну шкалу.

Помічено, що їжа в повісті виконує не лише антистресову функцію, а й гедоністичну, адже головний персонаж Андреас відчуває замилювання стравами, які він скоштував у ресторані м. Львова. Він не просто їсть, а смакує та пригадує смак подібних страв, які він скуштував у Франції. У цій манері споживання страв проглядаються риси гурманства головного персонажа.

Уважаємо, що повість Г. Белля «Поїзд за розкладом» заслуговує на подальше аналітичне осмислення з погляду психопоетики, геопоетики тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белль Г. Поїзд точно за розкладом / пер. Г. Лозинська, Г. Сварник, Є. Попович, Є. Горева, О. Синиченко. 133 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=6806>.
2. Вайло К. Філософсько-антропологічні проблеми у антивоєнних творах Генріха Белля. *Наукова бібліотека*. 2018. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/1383/1/138-135-143.pdf>.
3. Власюк А. Людина, яка знала, коли і де вмере: Генріх Белль. 2018. URL: <https://uamodna.com/articles/lyudynayaka-znala-koly-i-de-vmre-genrih-bellj-potyag-tochno-za-rozkladom>.
4. Ковпик С. Феномен їжі в умовах війни (за романом Дж. Раян «Кухонний фронт»). *Acta Academiae Beregsiensis, Philologica*. 2025. Том 4. № 1. С. 141–151.
5. Солодка Л. «Поїзд точно за розкладом» Г. Белля та «Чорне сонце» В. Шкляра: воєнна семантика крізь призму порівняльного аналізу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 56. Том 3. С. 110–116.

REFERENCES

1. Bell, H. (2018). Poizd tochno za rozkladom [The train exactly by schedule]. Per. Halyna Lozynska, Halyna Svarnyk, Yevhen Popovych, Yevheniia Horeva, Oleksa Synychenko. 133 p. Retrieved from: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=6806> [in Ukrainian].
2. Vailo, K. (2018). Filosofsko-antropolohichni problemy u antyvoienynykh tvorakh Henrikha Bellia [Philosophical and anthropological problems in Henry Belle's anti-war works]. *Naukova Biblioteka*. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/1383/1/138-135-143.p> [in Ukrainian].
3. Vlasiuk, A. (2018). Liudyna, yaka znala, koly i de vmre: Henrikh Bell [The person who knew when and where died: Henry Bell]. Retrieved from: <https://uamodna.com/articles/lyudynayaka-znala-koly-i-de-vmre-genrih-bellj-potyag-tochno-za-rozkladom> [in Ukrainian].
4. Kovpik, S. (2025). Fenomen yizhi v umovakh viiny (za romanom Dzh. Raian «Kukhonnyi front») [The phenomenon of food in war (according to J. Ryan's novel «The Kitchen Front»)]. *Acta Academiae Beregsiensis, Philologica*. Tom 4 № 1. p. 141–151 [in Ukrainian].
5. Solodka, L. (2022). «Poizd tochno za rozkladom» H. Bellia ta «Chorne sontse» V. Shkliara: voienna semantyka kriz pryzmu porivnialnoho analizu [«The train is exactly the schedule» by G. Bell and the «Black Sun» by V. Shklyar: military semantics through the prism of comparative analysis]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp 56, tom 3. pp. 110–116 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 23.06.2025

Дата прийняття статті: 27.06.2025

Опубліковано: 30.09.2025